

КУЛТУРА

Култура - Брой 12 (2674), 30 март 2012

Колапсът на Югославия

Югославия е трагичен опит за федерация на национални държави. Този опит е по начало обречен: идеята за многонационална федерация е вътрешно противоречива, един невъзможен концепт. Шансовете той на практика да се получи, като опровергае концептуалната си невъзможност, са нищожни. Колапсът на Югославия е последният епохален колапс и на фикцията за подобна квази-имперска конструкция.

Това е и причината при анализ на състоянието на Европейския съюз днес и рисковете от разпадането му погледът към Югославия да ни доближава повече до изходния проблем.

Всъщност, Югославия е подобие на Съветския съюз само с това, че е многонационална федерална конструкция. По този признак тя е близка до империя, в нея има имперско начало. Но, за разлика от СССР, както и от Германския райх след 1933 година, Югославия, макар и утопичен проект, не е фундаментална утопия. За да се разбира казусът Югославия, необходимо е да се опише по-конкретно тази съществена разлика. Ако трябва да се търси широка аналогия на Югославия, тя по-скоро изглежда наследник на традицията на Австро-унгарската империя, отколкото на имперски проект от XX век, какъвто е СССР.

Радикалната утопия

Субстанциалната утопия, каквато в XX век са Райхът и Съветският комунизъм, трябва да започне от нищо, от екзистенциална празнота и да сътвори изцяло нова форма на живот. При тази радикална утопия цялата сфера на живота ще възникне от някаква картина, развита като теория, идеал, манифест, червена книжка и пр. За да е възможно това, трябва да се допусне, че сферата на живота **още не е** и тепърва ще бъде родена от някакъв нормативен образ, който постулира каква да бъде тя. Това допускане, на свой ред, предполага, че в универсалистката утопия има момент на отсъствие на живот, състояние на смърт, умъртвеност. Допускането е коректно: ако една позиция е способна да сътвори изцяло нов живот, тя трябва да има на свое разположение материал, който не се съпротивлява на нейната креативна мощ и е напълно пасивен, безжизнен. Големите кампании на Съветите предполагат, но и на практика произвеждат това умъртвяване, реализирайки се като перманентна революция и терор. Обикновено първата стъпка е да се приеме, че дадени явления и случвания не са на правилното място и с правилната форма. Една етническа група не е там, където трябва, реките не текат, накъдето трябва, флората не расте, както трябва, за човека земята не е естествен дом, идеята, че космосът не е част от съветския универсум, е грешна, формата на живот в останалия свят е объркана и т.н. Втората стъпка цели поправянето на всичко погрешно и предполага, че са възможни всякакви въобразими корекции и преобразувания.

Това действие в две стъпки пояснява защо субстанциалните утопии създават по най-непосредствен начин усещане за

мъртви светове - не само антиутопиите, а дори светлите просвещенски утопии след Томас Мор. То показва и защо на практика те се осъществяват като масов терор и унищожение.

Югославският проект

Югославия е двойствен казус. Тя има черти на имперски проект, но няма характер на фундаментална утопия и не цели създаване на нова жизнена форма. Тя не си въобразява създаване на нов свят; няма амбиции да препострои социума; няма проекти за експанзия в тъмни страни на вселената; не произвежда инженерни схеми и планове за промяна на природата и предефиниране на генетиката, и т. н.

Макар да не е радикално-утопичен проект, обаче, Югославия се изгражда върху допускането, че границата на националната държава е пренебрежима, а Версайката норма за “национално самоопределение” може да бъде безпроблемно подмината. Като нова норма в международния ред, лансирана от Уилсън след Първата война, тя не изглежда да е нещо дълбоко и съществено, което да окаже съпротива на федералната конструкция. След Втората световна война се разбира, че условието на националната държава не е нормативна абстракция, а нещо по-сериозно с потенциали за мощна съпротива. Тогава започва и голямата игра на кръга около Тито по опосредяване и балансиране на отношенията между шестте нации в състава на СФРЮ. Би трябвало, макар да е историко-фактически неточно, да кажем “шестте национални държави”, тъй като републиките са формално неслучили се национални държави, но с готовност, капацитет и временно притихнала националистическа страст да станат. Тъкмо в този момент на югославския проект е заложена възможността за експлозия; в него е скрита и привидно отсъстващата утопична страна на проекта.

От дистанция, Югославия наподобява политически тела като Швейцария. От една страна, тя е сравнително хлабава федерация на разнородни политически тела. От друга, тези тела се вписват в обща федерална форма по силата на движения, трансформации и трусове в международната среда, а не в резултат на собствени националистически движения. Но близостта до швейцарския казус е само привидна, защото се прави синхронно, без оглед на столетия история, в която е скрита неговата уникалност.

Хоризонт, гледни точки, граници

Югославия също се е “случила”, но аналогията спира дотук. Тя се е получила като момент в играта на големи сили и в това няма нищо фактически особено. Още преди да започне да се формира и обособява, това пространство се е оказало притиснато между едри имперски тела, главно Австро-унгарската и Османската империи. Нещо повече, това е гранична зона между още по-едрите масиви на религии и цивилизации. До XX век те на много равнища са несъизмерими, нямат средства за комуникация и в този смисъл се изключват. В техен интерес се оказва да имат относително спокойна гранична зона, за която феноменът “Крайна” е много показателен (подобен случай е Украйна, а също и Швейцария по своя особен начин). Векове наред двете империи поддържат широката гранична зона, едно санитарно неутрално поле. Във и около него започват да се формират елементите на бъдещата федерация. Това начало – възникване поради натиск на други политически тела – трябва да се отчита, тъй като неговото значение не се заличава дори до днес.

От друга страна, в пораждащото действие на сили уникалният момент на взаимно неутрализиране, при което полученият нулев резултат се цени и пази, не се е повторил (както става с Швейцария). Получила се е конструкцията на Крайна, но като разположена през центъра на това пространство граница. Тя, обаче, представлява само временна конвенция за покой. В дълбочина се запазва потенциалът за напрежение и конфликт, за които минаващата през средата граница е подходящ символ. Те могат да се актуализират при наличие на други условия, каквото е разпадът на двете империи в началото на XX век. Изобщо, изграждането на временни примирия, характерно за алиансовата политика от XIX век до началото на XX век, остава скрито в сила и по отношение на Югославия.

Погледнато отвътре, исторически “случилото се” пространство на държавата Югославия е временна неутрализация на гледни точки и техните екстатични граници. Тези гледни точки изначално не са нейни, а принадлежат на чужд имперски апетит (по Лайбниц). Но, освен това, не са и многомерно утопически, както в съветския казус, а реал-политически, традиционни. Така, исторически оформената в едно гранично междуимперско пространство Югославия по множество външни признаци се осъществява като имперски проект: многонационална, хетерогенни политически тела, в модерен вариант на империя неизбежно федерална и пр.; с други думи, тя е проект за квази- или пост-имперско тяло, което най-естествено ще вземе формата на федерация.

Но една основна разлика между този федерален конструкт и имперския проект се съдържа в отсъствието на уникално своя (квази-) имперска гледна точка и хоризонт. Конститутивните за Югославия външни гледни точки и хоризонти след своето разграждане не се пренасят върху нея в нейната външна цялост на федерално политическо единство. А и фактически няма как да се пренесат или усвоят от нея, така че да изградят единна гледна точка. Така, както не само конституционно-правно, но и дълбоко политически, суверенитетът на Короната се смята за преминал директно в Съюза (the Union), а не в тринадесетте щата, фактически построили федерацията САЩ. По аналогия със съветския проект, Югославия също прави опит за пораждане и отглеждане на особената порода на “югославския човек”. Но това институционално усилие, първо, няма утопическата мощ, характерна за съветския проект; второ, не дава съществен резултат след десетилетни упражнения; трето, то не се развива социално, а се осъществява в изкуствените наднационални институции, предимно в армия и администрация, което няма решаващи следствия за устойчивостта на политическото тяло.

Изобщо, погледната през спекулативно-типологичната схема на империята, Югославия е устойчива еkleктика. Но, както с всяка еkleктика, моментът на устойчивост е привиден. Гледните точки и хоризонти, които я определят, са множество и разнородни, и такива остават до разпада ѝ. Като федерация, Югославия няма характера на “политическо единство” в един силен смисъл по Карл Шмит. Федералната шапка поема само частично тази основна функция. От друга страна, в нея не протича този уникален процес на опосредяване на различия и конфликти, който характеризира Швейцария. Освен че е еkleктично образувание в синхронен план, Югославия носи вътрешни конфликти, които постоянно се отместват напред във времето до точката на епoхалния взрив.

Политическите тела, които влизат в състава на Югославия, остават твърде различни и възпроизвеждат във вътрешното ѝ пространство самостоятелни гледни точки и хоризонти. Така Югославия на предела на 1980-те години остава многополярна амалгама. От една страна, тя вътрешно има характер на миниимперия поради традиционно-имперското обхващане на разнообразие на тела, култури, гледни точки и пр. От друга, суверенното ѝ външно поведение е на съвременна национална държава с единна външна политика, но и с усещане за граница, без

експанзия и екстатика. На трето място, обаче, на външно-политическия суверенитет не съответства вътрешно политическото измерение на общия политически проект, в който народът на федерацията да се преживява като един народ, като някакво въображаемо единство; няма идея за общ произход. Големият проблем на политическия елит на федерацията е как да държи това кентаврово тяло интегрирано. И аналогично на условията на произхода и формирането, Югославия е единна, докато международната среда някак налага това. Особеното положение на Югославия в контекста на Студената война и двуполусния модел осигурява дълбокото условие за успешност на политиката на Тито по опосредяване на противоречията и поддържане на федералното единство.

Югославският колапс

Действието на сили в анархистичната международна среда, които пораждат Югославия преди един век, се интериоризира вътре в нея, но нито се неутрализира, както в швейцарския казус, нито се подчинява на субстанциално-утопическа екстатика, както в съветския.

Имперският апетит и гледна точка, както и екстатичната граница, обаче, остават някъде. И днес изглежда, че едва ли е могло да бъде другояче, тъй като тази разнородност не може да се преодолее с инструментите на конституционно-административното право. Тя постоянно се транквилизира и опосредява от майсторската макиавелистка политика на Тито, на която всъщност е подчинен федералният пръстен. В Югославия също се предприемат разнообразни “перестройки”, които укрепват политически въобразената “югославска идентичност”: армия, администрация, пазар, бюджетни трансфери и преразпределения и пр. Но те нямат съществен фундамент, не подпомагат мощен проект, нямат единен източник на енергия, в крайна сметка - нямат въображение, а доколкото го имат, то е по-скоро инженерно-административно. Така Югославия се развива като федерация без нация, с множество нации, тоест, една опасна и нестабилна конструкция. Федералното единство се отделя като един небесен покрив, под който ръмжат суровите политически тела. Под югославската федерално-административна шапка остават да лежат, неспокойни и неопосредени от общ проект, гледните точки и преживяване за граници на конституиращите я единици. В мига, в който външните условия правят излишно секуризирането на пространството чрез поддържане на федералната рамка, обхванатите в нея елементи пламват и се разбягват. За да покажат в каква неподозирана от никого степен външнополитическият суверенитет е бил вътрешно кух и трагически бутафорен. Такъв е ефектът на една закъсняла имперска ситуация.

Югославските войни следват тази логика на разпад. В субектните единици вътре във федералното пространство започват да се пробуждат характерните черти на имперската екстатика. Сърбия, както е известно, се пробужда за великодържавна политика с превъзбудено до абсурд въображение от имперски тип, което принадлежи на друг свят, и друго, освен катастрофа, не може да произведе. Със своята дълбока архаика и мито-примитивни фантазми на самоунищожението югославският колапс напомня картината на Голямата война повече, отколкото съвременна ситуация. Приликата е в едрата картина: едно (квази-)имперско федериране на нации с помощта на инструменти на административно-бюрократичната манипулация, което чака подходящия момент, за да се самовзриви.

Стефан Попов

РискМонитор

Бел. ред. След “Колапсът на Съветския съюз” ([вж. Култура, бр. 9 от 9 март 2012 г.](#)), публикуваната тук статия е втора по ред интерпретация на срыв на политическо тяло в XX век, която цели изясняване на вероятността от дезинтеграция на Европейския съюз, както и формулиране на пакет стратегически мерки за избягването на такъв сценарий.

Стефан Попов